

doprinos rudolfa bićanića ekonomici poljoprivrede

vladimir stipetić

hazu,
zagreb, hrvatska

—> Bio sam počašćen pozivom Pravnog fakulteta i prof. dr. Uroša Dujšina da prigodom predstavljanja Bićanićeve knjige »Ekonomska podloga hrvatskog pitanja i drugi radovi« govorim o kolegi Bićaniću kao agrarnom ekonomisti. Počašćen ne samo zato što sam prof. Bićanića poznao, već i činjenicom što sam s njime imao mnogo sastanaka na poslu i u njegovu domu. S njim sam sudjelovao na međunarodnim skupovima agrarnih ekonomista, na predavanjima i sastancima organizacije FAO u Rimu, ali i drugdje.

Doživljavao sam ga uvijek kao izvanredno obrazovanog gospodarstvenika koji je pri svojim istupima s područja ekonimike poljoprivrede uvijek davao svoju sjetnu, osjetljivu notu ljubavi za maloga siromašnog hrvatskog seljaka, kao čovjeka koji je, nažalost, stajao negdje na marginama svjetske ekonomske misli, ne uklapajući se sa svojim načinom života i mišljenja u velike sheme o ponudi i potražnji ili marginalnim učincima dodatnih radnih i drugih napora. Čini mi se da treba ponovno evocirati taj njegov nekonvencionalni pristup, njegovu ljubav prema tome zapostavljenom svijetu siromašnih seljaka, koji su u to vrijeme činili još uvijek okosnicu drage nam hrvatske domovine.

Bio sam, međutim, razočaran, kao profesionalno deformirani agrarni ekonomist, činjenicom da njegovi, za moju struku, nezaobilazni radovi nisu bili uvršteni u ovaj izbor. Rado ću se složiti s piscem pogovora prof. dr. Dujšinom da je širina Bićanićevih znanstvenih interesa bila zapanjujuća. Bavio se - piše on »demografijom, ekonomskom poviješću, agrarnom ekonomijom, vanjskom trgovinom, teorijom tržišta, privrednim razvojem planiranja, pa čak i informatikom u vrijeme kada je malo tko uopće i znao što je to« (Bićanić, 1995: 503).

Međutim, prof. Bićanića ističe, po mom sudu, ne toliko širina njegovih interesa, nego vrsnoća njegovih studija. U sve što je pisao unosio je sebe, svoju izvanrednu akribiju, poznavanje desetina i stotina studija i knjiga

pisanih o toj temi, u zemlji i inozemstvu. Svoje je poglede izvanredno izlagao, stilski i sadržajno, i otvoreno konfrontirao s drugim mišljenjima. Te su njegove studije bile ne samo »zapanjujuće svježinom i dometom njegovih ideja« (kako to piše prof. Dujšin) nego su kao sintetske predstavljale kamene temelje u razvitku i boljem pregledu pojedinih disciplina, problema ili tematskih cjelina.

Ne želim ovdje govoriti koliko njegove studije iz agrarne povijesti pridonose razumijevanju gospodarske povijesti Hrvatske uopće. Ne ističem niti rezultate njegovih istraživanja tržišta u nas - u pedesetim i šezdesetim godinama u vrijeme kada je ta riječ bila gotovo proskribirana, a kamoli da bi se dopuštala analiza toga gospodarskog fenomena. Te su njegove studije, uvjeren sam da ne pretjerujem, nadahnjivale mlade da se upućuju na ta područja, gdje se dotad nisu iskušali. Otvarale su horizonte, davale poticaje za širenje znanja i spoznaja, otvarajući nove perspektive i znanosti i politici.

Ne kanim elaborirati te činjenice, već želim samo naznačiti Bićanićeve osnovne domete u agrarnoj ekonomici, a koji se ne nalaze u knjizi, koju predstavljamo. Samo tako dobit ćemo cjelovitu sliku o prof. dr. Rudolfu Bićaniću.

Tri teme dominiraju agrarno-ekonomskim opusom prof. Bićanića. To su stanje i prilike, ekonomski i socijalni život hrvatskog sela i seljaka; drugo, tržište poljoprivrednih proizvoda, sa složenim spletom ponude i potražnje u seljačkom društvu; i na kraju, mjere agrarne politike prema složenom gospodarskom sustavu seljačke ekonomike. Pokušat ću, koliko se to može ukratko izložiti osnovne misli kolege Bićanića o tim sklopovima.

Prva je, kako rekoh, ekonomski i socijalni život seljaka. Nakon izlaska iz zatvora u Mitrovici, gdje je bio zatočen od 1933. do 1935. presudom suda za zaštitu države, jer je u Jugoslaviju unosio zabranjene brošure Ujedinjene revolucionarne omladine, odlučio je upoznati život sela i seljaka. Želio je iz neposredne blizine - kako sam piše - »vidjeti« kako živi narod, kome pripadam, hrvatski narod.¹⁾ Morao je sam krenuti u istraživanja, jer pisanih dokumenata o tome nije bilo. Išao je iz sela u selo, prokrstarivši »upravo one krajeve u kojima je život najteži.«²⁾ Morao je vidjeti te prilike, jer - kako piše - o tim prilikama malo »ima u mrtvim knjigama«. Tuži se, lamentira kako bi rekao Miroslav Krleža, nad stanjem duhova u njegovoj Hrvatskoj, pri kojemu »naša gospoda znadu više o kulturnim strujanjima Beča i Pariza, nego li o kulturnim strujanjima njima blizog Čučerja i Posavskih Brega.«³⁾ Užasnut je prilikama na koje nailazi u »pasivnim krajevima« Hrvatske. Svugdje je prisutna bijeda, kroči se rubom ponora od gladi, koja »kao sablast lebdi nad glavama toga stanovništva.«⁴⁾ A tim nevoljama valja nadodati i nedostatak vode za vrijeme dugih sušnih razdoblja, kad se desecima kilometara svakodnevno pješači, da bi se mogla stoka i ljudi napojiti, a za druge potrebe nema mogućnosti.

1) R. Bićanić: Kako živi narod. Život u pasivnim krajevima, Zagreb: 1936, str. 4.

2) Ibid.

3) Ibid., str. 16.

4) Ibid.

Malo je zemlje, piše daleke 1936, naš Rudolf Bićanić. Plodnost je tog zemljišta mala; obitelji žive na sitnim posjedima, a motika je još uvijek glavno oruđe. Stočarstvo, koje je sve do prvoga svjetskog rata bilo glavna grana djelatnosti, nazadovalo je nakon rata zbog gubitka srednjeeuropskog tržišta. Na malu, zatvorenom tržištu novostvorene Kraljevine SHS po Ivi Mallinu sprovedena specijalizacija poljoprivrede, s mesnim govedom kao tržišnim proizvodom, izgubila je svoju podlogu - tržište srednje Europe. Nastupilo je osiromašavanje, nazadovalo se. Seljaci na tim područjima malo prodaju, a još manje kupuju. Standard im je iznimno nizak, pri čemu se »bogatiji« seljaci malo razlikuju od siromašnijih. Govori o seljacima koji imaju i po stotinu goveda, ali u njihovoj kući nema postelje.

Ti užasni dojmovi o prilikama na selu, o čemu će više govoriti ovdje kolega Puljiz, opredijelili su mladog Bićanića na pozitivni, praktički i znanstveni rad, u korist seljaka i sela.

Od 1936. član je ravnateljstva »Gospodarske sloge«. Uz tu organizaciju osniva »Zavod za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva« preteču kasnijeg Ekonomskog instituta. Njime ne samo da rukovodi, već okuplja magnetski oko sebe mlade istraživače, koji su u idućih nekoliko godina (Bićanić tim zavodom rukovodi do 1940.) objavili desetak knjiga i brošura, s monografskim obradama pojedine djelatnosti u Hrvatskoj - uočavajući probleme, teškoće i dajući sugestije za rješavanje načelnih tegoba.

U toj ediciji izlazi i njegova studija o »agrarnoj prenapućenosti«, što je pokušaj teorijskog obrazloženja prilika sa sitnim seljačkim posjedom u nas.⁵⁾ Ističe da je agrarna prenapućenost značajka privredno nerazvijenih zemalja, te da je to najteži problem gospodarske, socijalne i populacijske politike seljačkih zemalja. Utvrđivanju agrarne prenapućenosti na području Banovine Hrvatske Bićanić je pristupio sa stajališta potrošnje, kvantificirajući četiri varijable: ukupno poljoprivredno stanovništvo, poljoprivredne površine, broj aktivnih poljoprivrednika koji je potreban na jedinicu površine i, posljednje, prosječni životni standard stanovništva. Polazeći od tih kvantitativnih pokazatelja Bićanić nalazi da je stupanj agrarne prenapućenosti ovakav: u Lici 40%, u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru 50%, na Kordunu 68%. Hrvatsko zagorje i Prigorje bilježilo je agrarnu prenapućenost od 52%, a kontinentalna Dalmacija imala je po njegovim istraživanjima čak 66% viška poljoprivrednog stanovništva. Na otocima taj je postotak »samo« 56%.

Nešto je niža bila agrarna prenapućenost u virovitičkoj županiji (12%), bjelovarko-križevačkoj (20%), požeškoj (12%), kao i na osječkom i vinkovačkom području. No u cjelini višak poljoprivrednog stanovništva u Banovini Hrvatskoj, prema stanju iz 1931. iznosio je 32% poljoprivrednog stanovništva ili blizu milijun žitelja (985.000 da budemo precizni). Svaki treći poljoprivrednik bio je u tom međuratnom razdoblju u Banovini Hrvatskoj - suvišan. Zato Bićanić turobno zaključuje »Današnje naše prilike u poljodjelstvu su takove da treba naći nove mogućnosti života za blizu milijun seljaka.«⁶⁾ Bićanić tada, uoči drugoga svjetskog rata, rješenje

5) Bićanić, Rudolf: Agrarna prenapućenost. Gospodarska struktura Banovine Hrvatske, Zagreb 1940. Toj se temi i kasnije vraćao, ispravljajući neke navode. Studija je i ovaj put nosila naslov Agrarna prenapućenost, a objavljena je u Sociologiji sela, broj 2 iz 1963.

6) Agrarna prenapućenost, str. 16.

traži u povećanju obradivih površina i intenzifikaciji obrade kultura; iseljenju viška radne snage sa sela u gradove, ali i u druge krajeve i inozemstvo; traži smanjivanje broja poljoprivrednika otvaranjem javnih radova, razvojem industrije i stvaranjem dopunskih zanimanja za poljoprivrednike. No traži i ravnomjerniju raspodjelu zemljišta među poljoprivrednike.

Drugi stavak njegova opusa iz ekonomike poljoprivrede činilo je tržište i cijene poljoprivrednih proizvoda. Duboko je to područje teorijski proučio, a teorijska rješenja pragmatički je koristio u praksi svakodnevnog djelovanja. Počeo je »napadati« taj kompleks pitanja studijom o »škarama agroindustrijskih cijena« (Economist, 1936). Da bi tu studiju napisao, proveo je anketu u pojedinim selima o odnosima cijena poljoprivrednih i industrijskih proizvoda, koja mu je pokazala da su dispariteti cijena osjetno veći nego što to službena statistika predočava. Zato se posve priklonio stajalištu seljaka, koji su mu tvrdili »da sve što prodajemo tako je jeftino, a što kupujemo tako je skupo, da si čovjek svakog dana može kupiti sve manje stvari potrebnih za život svoj i svoje obitelji«⁷⁾ Taj seljački mikrokozmos Bićanić minuciozno analizira: nalazi da su cijene stoci 1936 tek polovina cijena iz 1928. Tome je dijelom bila uzrok kriza, koja je smanjivala kupovnu snagu stanovništva. Na to se nadodavala i neorganiziranost tržišta, na kojem se seljak pojavljuje kao jedinka nasuprot organiziranim nakupcima. Poljoprivredni sajmovi predstavljaju »organiziranu pljačku seljačkog naroda« poručuje Bićanić seljacima, svojoj stranci (HSS-u) i kolegama ekonomistima.

On se bori za tog seljaka - čini sve da bi mu olakšao položaj. Polazeći od tog svog stava on je u okviru »Gospodarske sloge« proglasio bojkot nakupaca, objedinio seljačke prodaje stoke preko zadruga i postigao značajna poboljšanja uvjeta razmjene. Transfer teorijskih spoznaja i načela u praksu bio mu je *Credo* života: borio se uvijek da svoje spoznaje pretvori u praktična načela.

I kasnije je slijedio taj svoj analitički pristup: spoznati, uočiti problem u prvom redu; provesti statističko, anketno ili drugo ispitivanje tog problema, nastojeći ga kvantificirati; potom je slijedila sinteza, sa preporukama agrarnoj politici kako rješavati uočene teškoće.

Jedan mu se limit tu, međutim, nametao: to su bila svjetska ekonomska kretanja, koja su sprečavala autonomnost nacionalnih odluka. Najprije je 1937. konstatirao da su prilike na selu i egzogenim faktorima determinirane. To je prvenstveno bila ekonomska i poljoprivredna kriza. Zato pristupa analizi svjetskih agrarnih kriza i nalazi (u radu »Agrarna kriza u Hrvatskoj 1873-1895«) da je »upravo začudno kako cijene na našem nerazvijenom, domaćem tržištu pravilno reagiraju na promjene cijena na svjetskom tržištu« (str. 103). On, nalazi da svjetske krize potresaju i naše selo, posebno ona kriza koja je stigla u svjetsku poljoprivredu potkraj dvadesetih godina i bila prisutna na njemu dvadesetak godina. Ta kriza očitavala se prvenstveno u padu cijena poljoprivrednih proizvoda. Radeći na tome godine 1939. objavljuje knjigu **Pogled iz svjetske perspektive i naša ekonomska orijentacija** u kojoj ističe kako je mali udio Jugoslavije u svjetskoj trgovini - svega oko pet promila - ali kako on presudno utječe na prilike na domaćem tržištu.

7) R. Bićanić: Ibid. str. 53.

Bićanić piše kako valja analizirati ekonomske rezultate, koji se postižu, kako je to od iznimne važnosti:

»Pogled iz svjetske perspektive omogućuje nam da jasnije shvatimo i naše ekonomske probleme. Mi te probleme ne možemo pravo razumjeti, ako ne bacimo pogled na njih i iz svjetskih vidika. Gledajući neposredno iz naše sredine, na naše probleme, lako se ljudi prevare, odmjerujući krivu distanciju za ocjenu i postavljajući lokalna mjerila. Izolirano promatranje dovelo bi do krivih zaključaka. Mnogi, koji su se hvalili ekonomskim napretkom Jugoslavije, bili bi skromniji, da su vršili solidna uspoređivanja sa stanjem u drugim zemljama«.

Taj stav što ga je R. Bićanić napisao i objavio 1939. bio je još opravdaniji pola stoljeća poslije, godine 1989. Potreba da se komparativnom analizom ocijeni napredak ostvaren u nekoj zemlji, izbjegavajući »lokalna mjerila«, kako bi se izbjegle narcisoidne ocjene o tobožnjim uspjesima, postale su sastavni dio suvremene ekonomske teorije.

Na kraju, tu su i njegove preporuke za agrarnu politiku. Davne 1939. smatrao je da treba izmijeniti odnos prema poljoprivredi i selu. Gospodarska politika - umjesto da bude »okrenuta od seljaka prema drugima«, mora imati seljaka za subjekt, a ne da joj »seljak bude objekt« (**Gospodarska politika**, Zagreb 1939).

Seljačka država, za koju se zalagao tada, trebala je štititi domaće proizvođače od uvoza jeftinih proizvoda. Istodobno, bio je pri tadašnjoj razini proizvodnje protiv pretjeranog izvoza hrane, jer »svaki kilogram žita, koji se izveze, znači u stvari za naše narodno gospodarstvo smanjenje zaloga za naš svijet«.8)

Nova bi se agrarna politika Hrvatske trebala zasnivati na spoznaji što *sada* u agrarnoj politici ne valja, jer novu politiku *valja* »početi graditi od zdravog temelja, novo i valjano«. Treba promijeniti stanje, pri kojemu je grad živio od sela, ili kako je to Bićanić pisao, »grad više primao nego što je selu davao«.

Na kraju, ne mogu a da ne spomenem mnoge studije iz agrarne povijesti, kojima se Bićanić strastveno bavio, kako bi sebi i drugima objasnio duboke korijene naših agrarno-ekonomskih (ne)prilika. Spomenimo samo analizu početaka kapitalizma u hrvatskoj ekonomici i politici, gdje se nalazi i iznimna studija o Matiji Antunu Reljkoviću kao ekonomisti. Svoje nalaze izlagao je lucidno, dajući u jednoj rečenici sukus svega. Tako kaže da godine 1848. »seljaka nisu oslobodili od kmetstva ni ban Jelačić, ni car Franjo Josip, kao ni mađarski ni hrvatski sabor... činjenice pokazuju da se »hrvatski seljak oslobodio sam«. Nema prostora da ponavljam njegovu argumentaciju, ali ću završiti kratkom ocjenom: u agrarno-ekonomskim radovima profesora Bićanića krije se iznimno bogatstvo misli i ideja, koje su i danas ne samo aktualne, već i poticajne za daljnja istraživanja.

Bićanićevo djelo s područja ekonomike poljoprivrede bilo je *pionirsko* po karakteru, *moderno* po načinu znanstvene obrade, *dalekosežno* po znanstvenim spoznajama i praktičkim implikacijama na agrarnu politiku, a *na-dasve duboko inspirativno* za njegove učenike, ali i buduće generacije.

Vjerujem stoga da će nam vrijedni izdavači uskoro dati još jedan volumen izabranih radova Rudolfa Bićanića - ovaj put s područja ekonomike poljoprivrede. Za dobro svih nas!

8) R. Bićanić: *Gospodarska politika*, Zagreb: 1939, str. 28.